

Принципи та зміст укладення церковного шлюбу в Ранній Церкві

Василь Генсьорський

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2019-7-53>

Розкрита в статті тематика принципів та змісту укладення церковного шлюбу в Ранній Церкві показує основні етапи формування церковного розуміння укладення шлюбу в ранній період історії християнства поряд із розвитком як внутрішнього церковного життя, так і церковно-державницьких відносин у питаннях сім'ї та подружнього життя. У Ранній Церкві правомочність шлюбу базувалася на взаємній любові та згоді подружжя на спільне життя, на морально-етичних засадах Священного Писання, на благословенні Церкви, на спільній участі в церковному житті – у спільній Євхаристії, зокрема, і на юридичних законах держави – римському шлюбному праві. Формування принципів та змісту укладення церковного шлюбу в тому форматі, у якому воно відоме нам сьогодні, пройшло довгий шлях, має свою специфіку та особливості, однак саме завдяки його формуванню в Ранній Церкві, тобто закладеній тоді основі розуміння принципів та змісту церковного шлюбу, сьогодні маємо усталений формат розуміння як зовнішніх чинників такого укладення, так і внутрішнього його змісту як спільності подружжя, як благословенного Богом союзу чоловіка та жінки, як нерозривної єдності християн, покликаних в образ Христа і Церкви проводити своє спільне життя в Господі. Розкриття теми історії формування принципів та змісту укладення церковного шлюбу в Ранній Церкві і характеристики розвитку зазначених форм церковного шлюбу особливо актуальне в наш час – через усе більше зростання інтересу сучасного українського суспільства до вивчення історично-правової думки Християнської Церкви. Незважаючи на недостатнє дослідження окресленої теми, у світській чи церковній літературі метою статті є намагання цілісно і всебічно висвітлити шлях розвитку укладення церковного шлюбу в ранньохристиянському середовищі. Досягнення зазначеної мети сприятиме не тільки більшій популяризації понять церковного шлюбу, але й допоможе практично реалізувати церковні постулати шлюбно-сімейних відносин у сучасному суспільстві. Тематика статті має перспективи подальших досліджень, а саме щодо аналізу принципів та змісту укладення церковного шлюбу не тільки в ранній період християнства, але й у подальшій його історії. Крім того, перспективою подальших розвідок є розширення тематики статті про церковний шлюб, а саме про

перешкоди щодо прийняття шлюбу, про обов'язки та права в шлюбі і взагалі в сімейному житті, про розлучення та повторні шлюби та інше.

Ключові слова: церковний шлюб, шлюбне право, укладення шлюбу, церковно-державні відносини, римське право.

Постановка наукової проблеми. Поняття шлюбу та шлюбного життя сьогодні переживає не найкращі часи. Причинами називаються як стрімке спотворення поняття сім'ї і церковного шлюбу, що негативно відображається на християнському розумінні шлюбу як Таїнства, так і сексуальну вседозволеність та безконтрольне співжиття подружжя, нехтування церковним благословенням і вінчанням, часті розлучення і нові повторні шлюби, цивільну реєстрацію шлюбу, від якої цілком залежить реєстрація такого шлюбу в Церкві. Усі ці негативні чинники викликають низку проблем і говорять про актуальність та вчасність постановки питання про їхнє вирішення, а досвід розуміння та аналізу принципів і змісту укладення шлюбу в Ранній Церкві, безсумнівно, міг би стати одним із параграфів у допомозі вирішення вказаних нагальних проблем сьогодення.

Аналіз досліджень. Спроби вивчення принципів та змісту укладення церковного шлюбу в Ранній Церкві приймалися окремими дослідниками, однак все-таки тема ця у дослідницькій літературі розкрита мало, автори торкалися її частково. Серед найповніших робіт із вказаної теми можна вказати статті сучасного дослідника протоієрея Владислава Ципіна¹, але й вони містять тільки загальні поняття щодо принципів та змісту укладення церковного шлюбу в Ранній Церкві. Частково вказаної теми торкався і диякон Михаїл Желтов², хоча його праці розкривають здебільшого літургічну сторону шлюбу.

Проблема більш широкого висвітлення поставленого питання, особливо аналіз його в історично-канонічній площині, акценту-

¹ Цытин Владислав, прот. Курс церковного права. Клин: Христианская жизнь, 2004. 642 с.; Цытин Владислав, прот. Брак // Православная энциклопедия. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. Т. 6. С. 146-181.

² Желтов Михаил, диак. Вступление в брак: библейское осмысление и церковное чинопоследование // Таинства Церкви. М., 2007. С. 196-204; Желтов Михаил, диак. Чин благословения брака в Церкви II-V вв. // Православная энциклопедия. Т. 6. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. С. 167.

вання уваги на важливості розуміння не тільки зовнішнього боку поставленого питання, але особливо богословського осмислення внутрішнього змісту церковного шлюбу є актуальними і сьогодні та вимагають спеціального наукового дослідження, особливо з позиції сучасного дослідника.

Метою статті є історично-канонічний аналіз принципів та змісту укладення церковного шлюбу в Ранній Церкві.

Завданнями статті є намагання провести комплексне дослідження і дати історико-правову характеристику питанню принципів та змісту укладення шлюбу в Ранній Церкві, використавши при цьому біблійний матеріал та історичну і церковно-правову літературу, позначити головні історичні віхи формування поняття принципів та змісту укладення шлюбу в Ранній Церкві, його канонічно-правову основу і систематизувати дослідницьку літературу заданої тематики, при цьому подавши власні висновки на основі проведеного дослідження щодо важливості зазначеної тематики статті та перспектив її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Шлюб у Православній Церкві – велике Таїнство, «містерія», «посвячення», у якому відбувається «повна зміна людини, розширення її особистості, нові очі, нове відчуття життя, народження через нього у світ у новій повноті»³ – таїнство спілкування, єднання та співжиття двох благословених Богом людей, побудоване на їхній взаємній любові. «Шлюб є цілісною, духовно-тілесною єдністю і вірністю в любові подружжя один одному навіки, що клятвою підтверджується ними не тільки перед людьми, але й перед Богом»⁴. Таким чином,

«християнський шлюб є таїнство, для здійснення якого необхідні два фактори: воля самих наречених осіб, яка надає шлюбу реального буття з необхідним sacramентальним характером, що відображає завжди притаманну християнам благодать

³ Лларіон (Алфеев), архієп. Волоколамський. Таїнство віри: Вступ до православного богослів'я; пер. з рос. Василя Генсьорського. К.: АДЕФ-Україна, 2009. С. 192.

⁴ Осипов А. И. Любовь, брак, семья: Разговор со взрослыми. 2-е изд., доп. М.: Издательство Московской Патриархии Русской Православной Церкви, 2013. С. 12.

хрещення, і воля Церкви, яка своїм благословенням затверджує шлюб і подає йому живу і дієву благодать Богу»⁵.

Шлюб «започатковано вже у раю, безпосередньо Самим Богом»⁶, коли Господь створив людину і поєднав чоловіка та жінку (Бут. 1: 26–28). Святитель Астерій Амасійський так підтверджує цю думку:

«Першим організатором шлюбу є Творець, що поєднав первозданних людей шлюбними узами і майбутнім поколінням дав незаперечний порядок співжиття, який вони повинні були шанувати як закон Божий. Поєднані між собою, вони вже не двоє, а одна плоть; отже, що Бог поєднав, людина нехай не розлучає»⁷.

За чітко вираженою думкою християнства початок шлюбу збігається із самим створенням людей, так що «воля Бога про створення людини була разом з Його волею і про встановлення шлюбу»⁸. Спаситель засвідчив цю істину, сказавши:

«Тому покине чоловік батька і матір, і пристане до дружини своєї, і будуть обоє вони одним тілом, так що вони вже не двоє, а одна плоть. Отже, що Бог поєднав, людина нехай не розлучає» (Мф. 19: 5–6).

Христос вказав цим висловом, що істинне вчення про шлюб подане в перших розділах Святого Письма, а Він лише підтримує встановлення Отця.

Таким чином, розуміння шлюбу в Православній Церкві базується на Священному Писанні і визначається як благословення Боже чоловікові та жінці на подружнє життя.

Виходячи із поняття боговстановленості, Церква Христова дивиться на шлюб як на таїнство, вбачає в ньому, передусім, онтоло-

⁵ *Одинцов Н.* Порядок общественного и частного богослужения в древней России до XVI в. С-Пб., 1881. С. 82.

⁶ *Троицкий С. В.* Христианская философия брака. Клин, 2001. С. 148.

⁷ *Астерий Амасийский, свт.* Беседа на слова Евангелия от Матфея: по всякой ли причине позволительно человеку разводиться с женою своею (Мф 19. 3)? // Богословский Вестник Московской духовной академии. Т. 2. Июнь. Сергиев Посад, 1893. С. 384.

⁸ *Страхов Н.* Христианское учение о браке и противники этого учения. Харьков, 1895. С. 2.

гічну глибину, тому обов'язковою нормою християнського шлюбу ставить вимогу, аби шлюб був завжди шлюбом «у Господі» (1Кор. 7: 39; 11: 11). У давній церковній писемності бачимо, що вже святий Ігнатій Богоносець вимагає, аби шлюб був шлюбом «в Господі»⁹. Центром подружнього життя є Господь; такий шлюб отримує благословення Боже, і Господь піклується таким подружжям.

«Шлюб буває тоді, коли Бог єднає двох в одну плоть, – пише християнський учитель Тертуліан, – вони двоє в єдиній плоті: де плоть єдина, там і душа одна... Вони рівні в Церкві і в спілкуванні з Богом ... Ісус Христос радіє, коли бачить таке їхнє доведення, посилає мир Свій на дім цей, і мешкає в ньому разом із ними»¹⁰.

Мова йде про головну мету шлюбу: щоб були «вони одним тілом» (Бут. 2: 24), тобто одним цілим. «Отже, подружжя стає однією плоттю. І справжній чоловік любить свою дружину лише за те, що вона – його дружина, що вони єдина плоть»¹¹.

Саме таке розуміння мети шлюбу відображено в давніх християнських церковних пам'ятках. Так, на думку святого Кипріяна Карфагенського,

«чоловік і дружина отримують повноту і цілісність свого буття в духовно-моральному і фізичному єднанні та взаємному доповненні одного особистістю іншого, що досягається в шлюбі, коли чоловік і дружина справді стають однією нероздільною особистістю і знаходять один в одному взаємну підтримку і доповнення»¹².

Отже, чоловік і дружина є двома частинами, що призначені для реалізації одного цілого. Їхній союз має бути «найтіснішою, нерозрив-

⁹ Послання Ігнатія Богоносця // Памятники древней христіанской письменности. Т. II. Писання мужей Апостольских. М., 2002. С. 391.

¹⁰ Творения Тертуллиана, христіанского писателя в конце второго и в начале третьего века. С-Пб., 2007. Ч. 2. С. 224.

¹¹ Шугаєв Ілля, свящ. Шлюб, сім'я, діти... Бесіди зі старшокласниками; пер. з рос. Василя Генсьорського. К.: Соборність, 2011. С. 17.

¹² Цит. за: Гусев А. О браке и безбрачии. Против «Крейцеровой сонаты» и послесловия к ней графа Л. Толстого. Казань, 1891. С. 64-65.

ною єдністю... в цілісному і повному єднанні двох особистостей різної статі»¹³. Тут слід визнати, що єднання чоловіка і дружини в нероздільне ціле є, по суті, таїнством, яке «перевищує категорії нашого розуму і може бути пояснене лише зіставленням цього таїнства з таїнством Пресвятої Трійці і догматом Церкви»¹⁴.

Будучи важливою інституційною одиницею, церковний шлюб уже із самих початків свого існування регламентувався як Божим законом і моральними приписами людини, так і відповідними державними і церковними правилами.

У старозавітних євреїв релігійною підставою шлюбу вважалася заповідь Бога: «Плодіться і розмножуйтеся, і наповнюйте землю, і володійте нею» (Бут. 1: 28). Народження дітей розглядалося як основна цінність шлюбу. Тому допускався полігамний шлюб (Втор. 21: 15; Суд. 8: 30; 1Цар. 1: 2), при цьому число дружин обмежувалося тільки майновим становищем чоловіка. У полігамному шлюбі перебували і святі праотці: Авраам і Яків, царі Давид і Соломон. Законом Мойсея не заборонялося і наложництво (Втор. 21: 10–14; Суд. 19: 2). Однак Спаситель недосконалість старозавітного шлюбу пояснював людською гріховністю: «Мойсей, за ваше жорстокосердя, дозволив вам відпускати дружин ваших, спочатку ж не так було» (Мф. 19: 8)¹⁵.

Проте не тільки народження дітей було метою і сенсом шлюбу в старозавітному суспільстві. Сутність шлюбу в старозавітному соціумі, як і у всякому іншому суспільстві, полягала, передусім, у спільному житті подружжя. Зрозуміло, це не виключало, а навпаки, передбачало дітонародження – побажання про численне і славне потомство становлять один із головних мотивів старозавітних шлюбних благословень; але такі побажання аж ніяк не були винятковою особливістю старозавітного суспільства – у шлюбних молитвах і весільних піснях інших стародавніх народів містилися точно такі самі побажання. Старозавітний шлюб також містив юридичну основу, що згодом була розвинута в римському праві – у юдеїв з най-

¹³ Страхов Н. Христианское учение о браке и противники этого учения. Харьков, 1895. С. 6.

¹⁴ Троицкий С. В. Христианская философия брака. Клин, 2001. С. 35.

¹⁵ Цыпин Владислав, прот. Брак // Православная энциклопедия. Т. 6. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. С. 149.

давніших часів основу шлюбу становила саме шлюбна угода, причому строго юридичного характеру. І шлюбна угода – нерідко письмова – була обов'язковою вже в сусідніх з давнім Ізраїлем народів¹⁶.

Тим не менше саме закон Мойсеїв упорядковував старозавітні шлюбні відносини. Він обмежив панування чоловіка над дружиною, вказав почесне місце жінці в родині, належне їй як матері: «Шануй батька твого і матір твою, щоб продовжилися дні твої на землі» (Вих. 20: 12); «Хто вдарить батька свого, або матір свою, того слід віддати на смерть. ... Хто лихословить на батька свого або свою матір, того слід віддати на смерть» (Вих. 21: 15, 17).

Тексти Нового Завіту нічого не говорять нам про укладення шлюбу християнами. Хоча в них ми зустрічаємо грецьку шлюбну термінологію того часу (Мф. 1: 18; Лк. 1: 27), Христос Сам бере участь у шлюбі в Кані Галилейській (Ін. 2: 1-11), шлюбна символіка використовується для позначення відносин Христа і Церкви (Еф. 5: 25-27; 2Кор. 11: 2), і апостол Павло підкреслює, що шлюб повинен бути «тільки в Господі» (1Кор. 7: 39).

Достовірно не відомо, як перші християни укладали свої шлюби. Найперше свідчення про це зустрічається у святого Ігнатія Богоносця, який пише: «Тим, які одружуються і виходять заміж, належить укладати союз з відома єпископа, щоб шлюб був в Господі»¹⁷. Ми не можемо з абсолютною точністю судити про те, чим було це «знання» єпископа: чи було воно його попередньою згодою на конкретний шлюб між членами громади чи прямим літургічним благословенням шлюбу. Однак єпископ у богослов'ї святого Ігнатія розглядається як безумовний глава церковної громади, без якого не можна «ні хрестити, ні звершувати вечерю любові»¹⁸, тому все в громаді має відбуватися з його відома і, в ідеалі, при його участі як представникові церковної влади, звідки можна зробити припущення про початкові форми правового упорядкування церковного шлюбу.

¹⁶ Желтов Михаил, диак. Вступление в брак: библейское осмысление и церковное чинопоследование // Таинства Церкви. М., 2007. С. 198.

¹⁷ Послания Игнатия Богоносца // Памятники древней христианской письменности. Т. II. Писания мужей Апостольских. М., 2002. С. 391.

¹⁸ Там само. С. 402.

Однак у Ранній Церкві не було особливого чину або канонічних правил про укладення шлюбу. У християнській апологетичній літературі, зокрема в Посланні до Діогнета (бл. 200 р.) підкреслюється, що християни «укладають шлюби як усі»¹⁹. Тобто за правилами тогочасного державного шлюбного права. При цьому християни освячували такий шлюб прийняттям спільної участі в Євхаристії, і тоді підкріплений державним укладенням шлюб вважався повноцінним. Климент Александрійський пише, що шлюб не є гріхом, «*бо він освячується нетлінням*» («*ἀφθαρσία*» (нетління) – звичний термін для позначення Євхаристії в ранньохристиянських авторів). А Тертуліан вказує, що шлюб між християнами святий, бо його «*єднає Церква, затверджує приношення (Євхаристія), знаменує благословення, ангели прославляють, Отець підтверджує його дійсність*»²⁰.

Щодо укладення шлюбу ранніми християнами за державними законами говорить і «Послання» Афінагора: «*Кожен з нас має дружину, з якою одружився за встановленими нами законами (державними), з метою дітонародження*»²¹. Такими державними законами були закони римського права, і християни як піддані Римської імперії загалом його і дотримувалися. При цьому визначення шлюбу в церковних канонічних збірниках базувалося саме на визначенні римських каноніків, зокрема римського юриста III століття Модестіна: «*Шлюб – є союзом чоловіка і жінки, спілкуванням життя, співучастю в божеському і людському праві*»²² – *nuptiae sunt coniunctio maris et feminae, et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*.

Дане визначення міститься у всіх візантійських канонічних збірках пізнішого часу, зокрема у «Номоканоні» патріарха Константинопольського Фотія (IX ст.), в «Синтагмі» каноніста Матвія Властаря (XIV ст.), у грецьких правових збірниках Візантії,

¹⁹ Желтов Михаил, диак. Чин благословения брака в Церкви II-V вв. // Православная энциклопедия. Т. 6. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. С. 167.

²⁰ Желтов Михаил, диак. Чин благословения брака в Церкви II-V вв. // Православная энциклопедия. Т. 6. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. С. 167.

²¹ Сочинения древних христианских апологетов. С-Пб., 1999. С. 18.

²² Цыпин Владислав, прот. Курс церковного права. Клин: Христианская жизнь, 2004. С. 251.

у тому числі в «Прохіроні» Василя Македонянина (867–886 рр.), переклад якого увійшов до 49-го розділу «Кормчої Книги». У «Кормчій» визначення шлюбу подане в редакції Модестіна. У грецькому «Номоканоні» це визначення супроводжується зауваженням про основні властивості шлюбу: фізичну (моногамний союз осіб різної статі), етичну (спілкування в житті, у всіх життєвих відносинах) і релігійно-юридичну («співучасть у божеському і людському праві»)²³. Християнство, згідно із законом шлюбу, встановленим Богом при створенні людей, рішуче відкидає одночасну багатошлюбність і освячує союз тільки з двох осіб – одного чоловіка і однієї жінки, що називається моногамією²⁴.

Отже, у Ранній Церкві не існувало власного розвиненого шлюбного права, тому питання про зв'язок «дійсності» шлюбу і форми його укладення ще не ставилося. Такі спроби фіксації з'являються лише через декілька століть у результаті змінених церковно-державних відносин. Наразі достатнім вважалось єднання осіб, які отримали хрещення, приступали разом до евхаристійної Чаші і укладали шлюб за світським правом.

«Хрещення як таїнство вступу до Церкви було достатнім, і ті, хто омився його водами, могли брати участь у богослужбовому житті християнської громади без будь-якого обмеження. Їхній шлюб розглядався як християнський, бо вірні усвідомлювали його таким і жили в ньому за християнськими заповідями»²⁵.

Отже, правомочність шлюбу в Церкві ґрунтувалася на взаємній любові і загально-християнських моральних принципах. В основу церковного шлюбу вкладалося онтологічне поняття союзу Христа і Церкви і Божого благословення на шлюб, бо *«християнство не знає іншої шлюбної любові, крім любові, подібної до любові Христа до Своєї Церкви, Який віддав Себе за Неї (Еф. 5: 25)»²⁶.*

²³ Цытин Владислав, прот. Курс церковного права. Клин: Христианская жизнь, 2004. С. 251.

²⁴ Певцов В. Г., прот. Лекции по церковному праву. С.-Пб., 1914. С. 188.

²⁵ Арранц М. Исторические заметки о чинопоследованиях таинств. ЛДА., 1979. С. 127.

²⁶ Троицкий С. В. Христианская философия брака. Клин, 2001. С. 64-65.

Так само ранні християни, як ми сказали, одружувалися за римським правом. Шлюбне право Римської імперії умовою дійсності шлюбу вважало взаємну згоду на нього: *«Не може бути здійснений шлюб інакше, як за згодою всіх, тобто тих, хто одружується і в чий владі вони перебувають»*²⁷. За формою ця згода могла бути усною, письмовою (у вигляді договору) або виражена dokonаною справою – переходом нареченої в будинок нареченого²⁸. «Еклога», звід законів Візантійської імперії VIII століття, говорить, що *«у християн шлюби укладаються або в письмовій формі, або в усній між чоловіком і жінкою»*²⁹.

При цьому, визнаючи допустимість для своїх чад одружуватися за нормами римського права, Церква, з одного боку, не знаходила в них прямого протиріччя своєму догматичному вченню про шлюб, а з іншого, вважаючи, що ці норми не виражають повноти новозавітного вчення про шлюб, наполягала на тому, аби християни, одружуючись, узгоджували власні дії з нормами християнської шлюбної етики. Далеко не всі шлюби, легальні за нормами римського права, дозволялися християнам: наприклад, неприпустимим вважався шлюб між близькими родичами, чи відносини конкубінату – довготривалого співжиття чоловіка із вільною, незаміжною жінкою³⁰.

Тут багато що може прояснити християнська історія, протягом якої Церква часто брала на себе функції реєстрації шлюбу. У всякому разі, у тих історичних ситуаціях, коли не Церква, а інші інстанції реєстрували шлюб, Церква ніколи не ставила під сумнів законність такого шлюбу. Професор С. Троїцький налічує, наприклад, шість типів інстанцій, які укладали шлюб, відомих у дохристиянську і християнську епоху³¹. При цьому питання про дійсність шлюбу, у залежності від того, яка інстанція його засвідчила, ніколи не поставало ні у візантійську, ані в близьку до нас дореволюційну епоху.

²⁷ Цытин Владислав, прот. Брак // Православная энциклопедия. Т. 6. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. С. 150.

²⁸ Там само. С. 150.

²⁹ Эклога. Византийский законодательный свод VIII века. М.: Наука, 1965. С. 45.

³⁰ Цытин Владислав, прот. Брак // Православная энциклопедия. Т. 6. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. С. 151.

³¹ Троицкий С. В. Христианская философия брака. Клин, 2001. С. 172-173.

Беззаперечним є те, що шлюбне життя християнина має відповідати християнським моральним правилам, християнин повинен ступати на шлях шлюбного життя не із пристрасті, а з думкою про Бога, про його моральний закон і для Його слави. Як говорить святий Іван Золотоустий, «...шлюб встановлено не для того, щоб ми грішили, не для того, аби віддавалися розпусті, а щоб перебували в чистоті»³². Тому християни, одружуючись за цивільним законом Римської імперії, попередньо просили на нього благословення свого єпископа.

«Про намір укласти шлюб оголошувалося в Церкві до укладення цивільного договору. Шлюб, не оголошений у церковній громаді, за свідченням Тертуліана, прирівнювався в Церкві до блуду і перелюбства; істинний шлюб звершувався перед лицем Церкви, освячувався молитвою і скріплювався Євхаристією. Християни, таким чином, одружувалися і через церковне благословення, і через прийнятий в римській державі юридичний договір»³³.

Згідно із цим договором шлюб між вільними громадянами укладався шляхом висловлення згоди нареченого та нареченої і засвідчувався свідками.

Імператор Юстиніан у своїх новелах дозволив брати шлюб без юридичних формальностей лише особам нижчого стану, особам середніх класів пропонувалося з'явитися до церковного нотаріуса (екдика) і заявити перед ним про бажання одружитися; особам із стану сенаторів вказано було оформляти шлюб укладенням письмового договору про придане і шлюбні подарунки³⁴. В «Еклезі» імператорів Льва III Ісавра і Костянтина V Копроніма, виданій у 741 р., були повторені закони Юстиніана про шлюб з тією лише різницею,

³² Иоанн Златоуст, свт. Творения. Т. 3. Кн. 1. М., 1994. С. 209.

³³ Цыпин Владислав, прот. Брак // Православная энциклопедия. Т. 6. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. С. 151.

³⁴ Цыпин Владислав, прот. Курс церковного права. Клин: Христианская жизнь, 2004. С. 252.

що особи середнього класу могли укласти шлюб або в присутності друзів, або ж після отримання церковного благословення³⁵.

Надалі Церква наполягала на необхідності освячувати шлюби своїм благословенням, але вона визнавала і дійсність таких шлюбів між християнами, які були укладені без її благословення в цивільному порядку. Біля 895 року імператор Лев Мудрий (886–912) 89-ю новелою наказав укласти шлюб не інакше як через церковне благословення. Новела не містила вказівок на якусь більш ранню канонічну постанову, проте відображала, як бачимо, церковну практику, що домінувала в той час³⁶. Однак закон цей не поширювався на рабів, він стосувався тільки вільних осіб. Нарешті, у 24-й новелі імператора Олексія I Комніна (1085) йдеться про церковне благословення при заручинах і при шлюбі, а в 31-й новелі обов'язковість церковного благословення поширюється і на рабів³⁷.

Імператор Андронік II Палеолог (1282-1328) і Константинопольський патріарх Афанасій I остаточно заборонили укладення шлюбу без відома і благословення парафіяльного священика. Укладення християнського шлюбу перейшло, таким чином, у виняткове розпорядження Церкви, що полягало в зверненні нареченого і нареченої або їхніх батьків у формі заяви до єпископа або його хартофілакса (діловода) і шлюб передувало заручення, яке сприймалося як церковне благословення і мало такі самі юридичні наслідки як і сам шлюб³⁸.

Висновки. Отже, шлюб у Православній Церкві має глибокий sacramентальний зміст як Таїнство єднання подружжя, як благословенний Богом союз чоловіка та жінки, як нерозривна єдність християн, покликаних в образ Христа і Церкви проводити своє спільне

³⁵ Цыпин Владислав, прот. Брак // Православная энциклопедия. Т. 6. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. С. 153.

³⁶ Троянос С. Новеллы Льва VI и правовая жизнь Православной Церкви // Единство Церкви в историческом и каноническом аспектах. XVIII Ежегодная Богословская конференция ПСТГУТ. I. М., 2008. С. 133.

³⁷ Желтов Михаил, диак. Чин благословения брака в Церкви II-V вв. // Православная энциклопедия. Т. 6. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. С. 167.

³⁸ Цыпин Владислав, прот. Брак // Православная энциклопедия. Т. 6. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. С. 154.

життя в Господі до самої смерті. Такий шлюб є міцною основою сім'ї, суспільства і Церкви. Побудований правильно і оснований на житті в Господі, християнський шлюб стає радістю подружжю і сприяє основній меті християнина – його духовному розвитку та спасінню. Саме з огляду на це Православна Церква всіма можливими засобами оберігає християнський шлюб, закликаючи християн до любові, вона бажає, щоб кожен член Церкви, як Тіла Христового, мав самодостатнє життя і міг повноцінно реалізувати себе в подружньому житті як в малій Церкві.

У Ранній Церкві правомочність шлюбу базувалася на взаємній любові та згоді подружжя на спільне життя, на морально-етичних засадах Священного Писання, на благословенні Церкви, на спільній участі в церковному житті – у спільній Євхаристії, зокрема, і на юридичних законах держави – римському шлюбному праві.

Римське право, за законами якого християни укладали шлюб, передбачало взаємну згоду на шлюб (за формою ця згода могла бути у вигляді договору (усного чи письмово) або позначена доконаною справою – переходом нареченої в будинок нареченого), і визначало шлюб як добровільний союз чоловіка і жінки, їхню взаємність у життєвих обставинах і дотримання людських та божеських законів. Така форма шлюбу за римським правом стала основою і канонічного права про шлюб Православної Церкви. При цьому християни, беручи шлюб за цивільним законом Римської імперії, попередньо просили на нього благословення свого єпископа, оголошували завчасно на зібранні про свій намір одружитися і освячували такий шлюб прийняттям спільної участі у Євхаристії.

У візантійський період укладення шлюбу перейшло у виняткове розпоряджання Церкви, що полягало у зверненні нареченого і нареченої або їхніх батьків у формі заяви до єпископа, і шлюб передувало заручення, яке сприймалося як церковне благословення і мало такі самі юридичні наслідки як шлюб. Сам шлюб освячувався відповідними молитвами та обрядами, які згодом сформували літургійний чин Таїнства шлюбу.

Створення та влаштування сім'ї, яке нагадувало б собою влаштування малої Церкви, народження і виховання дітей – майбутніх чад

Церкви Христової, взаємна допомога подружжя, як у справі власного морального зростання, так і в справі християнського виховання дітей – усе це також є високими завданнями християнського шлюбу, здійснення яких можливе тільки з допомогою благодаті Божої, що подається в таїнстві шлюбу. Саме тому сформульовані в статті висновки можуть використовуватися в практичному житті християнина. Досвід минулого, особливо подружніх взаємин ранньохристиянського часу, є великою цінністю для сучасних поколінь людей, що створюють сім'ю.

Сьогодні, коли Православна Церква України вибудовує свої відносини із державою, розуміння шлюбного права Ранньої Церкви, дуже тісно поєданого із державним римським та ранньовізантійським правом, може слугувати об'єктом не тільки теоретичної основи розуміння, як будувати ці взаємини в шлюбно-правовому полі, але й слугувати практичною реалізацією церковно-державних відносин у царині сімейного права. Саме тому подальші розвідки зазначеної тематики є обов'язковою потребою сучасного дослідника, який цікавиться темою сімейного права і церковно-державних відносин. Крім того, сформульовані в статті висновки можуть використовуватися в якості теоретичної основи у наукових і богословських працях, в навчальному процесі при викладанні курсів канонічного права, загальної церковної історії, при підготовці відповідних підручників і навчальних посібників, їхніх розділів, у науково-дослідній роботі студентів, у пастирській практиці тощо.

Об'ємність заданої теми, широкий спектр поставлених у ній питань та її актуальність говорять про необхідність подальших нових досліджень, тому перспективою розкритої в статті тематики є подальше глибинне дослідження питань принципів та змісту укладення церковного шлюбу не тільки в Ранній Церкві, але й у подальшій її історії, а також дослідження зазначення суміжних тем про перешкоди щодо прийняття шлюбу, про обов'язки та права в шлюбі і взагалі в сімейному житті, про розлучення, повторні шлюби та інше.

Список джерел і літератури:

1. *Арранц М.* Исторические заметки о чинопоследованиях таинств. ЛДА., 1979. 188 с.
2. *Астерий Амасийский, свт.* Беседа на слова Евангелия от Матфея: по всякой ли причине позволительно человеку разводиться с женою своею (Мф. 19: 3)? // Богословский Вестник Московской духовной академии. Сергиев Посад, 1893. Т. 2. Июнь. С. 382–388.
3. *Гусев А.* О браке и безбрачии. Против «Крейцеровой сонаты» и послесловия к ней графа Л. Толстого. Казань, 1891. 212 с.
4. *Желтов Михаил, диак.* Вступление в брак: библейское осмысление и церковное чинопоследование // Таинства Церкви. М., 2007. С. 196–204.
5. *Желтов Михаил, диак.* Чин благословения брака в Церкви II-V вв. // М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. Т. 6. С. 167.
6. *Иоанн Златоуст, свт.* Творения. Т. 3. Кн. 1. М., 1994. 588 с.
7. *Лларіон (Алфеев), архієп. Волоколамський.* Таїнство віри: Вступ до православного богослів'я; пер. з рос. Василя Генсьорського. К.: АДЕФ-Україна, 2009. 336 с.
8. *Одинцов Н.* Порядок общественного и частного богослужения в древней России до XVI в. С-Пб., 1881. 178 с.
9. *Осипов А.* Любовь, брак, семья: Разговор со взрослыми. 2-е изд., доп. М.: Изд-во Московской Патриархии Русской Православной Церкви, 2013. 64 с.
10. *Певцов В., прот.* Лекции по церковному праву. С.-Пб., 1914. 212 с.
11. Послания Игнатия Богоносца // Памятники древней христианской письменности. Т. II. Писания мужей Апостольских. М., 2002. С. 378–426.
12. Сочинения древних христианских апологетов. С-Пб., 1999. 356 с.
13. *Страхов Н.* Христианское учение о браке и противники этого учения. Харьков, 1895. 168 с.
14. Творения Тертуллиана, христианского писателя в конце второго и в начале третьего века. С-Пб., 2007. Ч. 2. 224 с.
15. *Троицкий С.* Христианская философия брака. Клин, 2001. 218 с.
16. *Троянос С.* Новеллы Льва VI и правовая жизнь Православной Церкви // Единство Церкви в историческом и каноническом аспектах. XVIII Ежегодная Богословская конференция ПСТГУ. Т. 1. М., 2008. С. 127–135.
17. *Цыпин Владислав, прот.* Брак // Православная энциклопедия. М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2003. Т. 6. С. 146–181.
18. *Цыпин Владислав, прот.* Курс церковного права. Клин: Христианская жизнь, 2004. 642 с.
19. *Шугаев Илья, свящ.* Шлюб, сім'я, діти... Бесіди зі старшокласниками; пер. з рос. Василя Генсьорського. К.: Соборність, 2011. 192 с.
20. *Эклога.* Византийский законодательный свод VIII века. М.: Наука, 1965. 226 с.

References:

1. *Arrants M.* (1979). Historical essays about the liturgical rites of the sacraments. LDA [in Russian].
2. *Asteriy Amasiyskiy, svt.* (1893). Conversation with the words of the Gospel of Matthew: is it for any reason permitted to divorce a man from his wife (Matt. 19: 3)? // *Bogoslovskiy Vestnik Moskovskoy dukhovnoy akademii. Sergiyev Posad, T. 2.* Iyun [in Russian].
3. *Gusev A.* (1891). About marriage and celibacy. Against the "The Kreutzer Sonata" and the epilogue to it by Graf L. Tolstoy. Kazan [in Russian].
4. *Zhel'tov Mikhail, diak.* (2007). Marriage: biblical comprehension and church rite // *Tainstva Tserkvi. M.* [in Russian].
5. *Zhel'tov Mikhail, diak.* (2003). The blessing of marriage in the Church of the 2nd-5th centuries // *Pravoslavnaya entsiklopediya. M.: Tserkovno-nauchnyy tsentr «Pravoslavnaya entsiklopediya», T. 6.* [in Russian].
6. *Ioann Zlatoust, svt.* (1994). [Works] T. 3. Kn. 1. M. [in Russian].
7. *Ilarion (Alfeyev), arkhiep.* (2009). The Mystery of Faith: An introduction to Orthodox Theology K.: ADEF-Ukrayina [in Ukrainian].
8. *Odintsov N.* (1881). The order of the common and private worship in ancient Russia until the 15th century. S-Pb [in Russian].
9. *Osipov A.* (2013). Love, marriage, family: talk to adults. 2-ye izd., dop. M.: Izdatel'stvo Moskovskoy Patriarkhii Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi [in Russian].
10. *Pevtsov V., prot.* (1914). Lectures on church law. S.-Pb [in Russian].
11. The message of St. Ignatius (2002) // *Pamyatniki drevney khristianskoy pis'mennosti. T. II. Pisaniya muzhey Apostol'skikh. M.* [in Russian].
12. Works of the ancient Christian apologists (1999). S-Pb. [in Russian].
13. *Strakhov N.* (1895). Christian doctrine of marriage and opponents of this doctrine. Kharkov [in Russian].
14. The works of Tertullian, a Christian writer at the end of the second and at the beginning of the third century (2007). S-Pb. CH. 2. [in Russian].
15. *Troitskiy S.* (2001). Christian philosophy of marriage. Klin [in Russian].
16. *Troyanos S.* (2008). The novels of Leo VI and the legal life of the Orthodox Church // *Yedinstvo Tserkvi v istoricheskom i kanonicheskom aspektakh. XVIII Yezhegodnaya Bogoslovskaya konferentsiya PSTGU. T. 1. M.* [in Russian].
17. *Tsy-pin Vladislav, prot.* (2003). Marriage // *Pravoslavnaya entsiklopediya. M.: Tserkovno-nauchnyy tsentr «Pravoslavnaya entsiklopediya»* [in Russian].
18. *Tsy-pin Vladislav, prot.* (2004). Church Law Course. Klin: Khristianskaya zhizn [in Russian].
19. *Shuhayev Ilyya, svyashch.* (2011). Marriage, family, children... Conversations with senior pupils; per. z ros. Vasylya Hensorskoho. K.: Sobornist [in Ukrainian].
20. *Ekloga.* Byzantine legislative set of the 8th century (1965). M.: Nauka [in Russian].